

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Мельник В.В. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті дається дискурсивний аналіз етнонаціональних процесів; визначення понять етнос, етнічна група, етнічність; аналіз джерельної бази; еволюція розвитку даної теми; різні форми етнооб'єднуючих процесів; чинники, що породжують етнокультурні процеси.

In the article the author probes the discursive analysis of ethnonational processes; determination of concepts ethnos, ethnic group, ethnicity; analysis of a source base; evolution of development of this theme; different forms of ethnic unification processes; factors which generate ethnic cultural processes.

Ключові слова

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ БУТТЯ, ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ, ЕТНОС, АКУЛЬТУРАЦІЯ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, КРОС-КУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ

Вступ

Однією з категорій філософської антропології є категорія буття, якою позначається об'єктивна реальність в її цілісності, яка може бути матеріальною та ідеальною, включаючи „першу” і „другу” природу, об'єктивний і суб'єктивний дух. Буття – це інтегральна характеристика світу в його цілісності, багатоманітність форм і способів його існування в умовах культурного плюралізму, під яким слід розуміти факт існування етнічних відмінностей всередині меж певної спільноти. Наявність етнічних відмінностей „як єдність в багатоманітності” – характерна риса існування і розвитку цивілізації XXI ст., так як більшість держав в сучасному поліетнічному світі збільшується, а етнічно гомогенних держав і населення зменшується. До джерел етнічного плюралізму слід віднести дію таких сучасних факторів: 1) європейської колонізації і наступних процесів деколонізації; 2) масових переселень населення чи етнічних міграцій; 3) територіальної експансії чи завоювань. Незважаючи на появу останнім часом низки різних за жанром праць, у яких висвітлюються важливі аспекти міжкультурних відносин в українському суспільстві, феномен етнокультурного буття людини, нових форм ідентичності та впливу глобальної культури на людину, залишається одним з найменш досліджених у вітчизняній філософсько-антропологічній літературі.

Мета статті:

– провести дискурсивний аналіз сучасних етнокультурних процесів;
– дослідити понятійно-категоріальний апарат дослідження етнокультурного буття людини.

Обговорення проблеми

Дискурсивний аналіз етнонаціонального буття людини слід розпочати з аналізу сучасних етнокультурних процесів. Дискурс – це логіка розгортання смислу у вербальній реальності; судження про те, що аналіз етнонаціональних проблем людини ведеться у відповідності з правилами певного дискурсу; комунікації з приводу досягнення етнонаціонального консенсусу. Проблемне поле етнонаціонального дискурсу охоплює питання про те, яким був, стає, має стати науковий дискурс про етнокультурне буття людини, як і в чому він виникає, якими були, є, можуть стати його сенс і призначення; під впливом яких чинників змінюється його статус у культурі, тобто в сімействі всіх інших дискурсів; за яких умов він набуває домінуючого становища в ній. Визнання того, що дискурс – це інструмент дій, здатних багатопланово трансформувати соціальну дійсність, далеко не відразу стало всезагальним. Наприклад, картезіанський (кантівський, гегелівський, марксівський) дискурс творців науки, філософський дискурс Нового часу, дискурс влади і т.п. [1, 24].

Дискурсивний аналіз сучасних етнокультурних процесів слід розпочати з визначення етносу та етнічної групи. Етнос – це стала людська спільнота, що історично виникає на певній території і характеризується усвідомленням своєї єдності та самобутності, спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій та особливостями психічного складу. Розрізняють етнічні (національні) та етнографічні групи (наприклад, в українців – бойки, лемки, гуцули). Поряд з етносом виділяють: мегаетнос (мегаетнічну спільноту) – групу народів, що мають спільні риси культури і спільну самосвідомість; субетнос (субетнічну групу) – окрему частину народу, яка виникає внаслідок територіального відокремлення. У сучасному світі налічується від 3 до 5 тисяч етносів, на кількість яких значною мірою впливають процеси етнічної консолідації, дивергенції, акультурації та асиміляції [2, 369].

Етнічні групи – це спільнота людей, споріднених або близьких за історичним походженням, етногенезом, мовою спілкування, територією проживання, рисами матеріальної і духовної культури, побутовими звичаями; група людей, об'єднаних загальною етнічною ідентичністю людей, які визначають свою відмінність від інших груп на основі культурних відмінностей [3, 465]. У філософсько-антропологічному дискурсі статус етнічної групи визначається трьома головними параметрами: 1) компоненти цього “етнічного цілого”, що проживають на великих географічних територіях, зберігають основні типологічні риси своєї етногенетичної організації; 2) не мають єдиного державного утворення, що суверенізує їхню політичну волю й забезпечує правове самовизначення; 3) далеко за межами батьківщини створили нові етнокультурні ареали. Етнічні групи - один із елементів національної структури поліетнічного суспільства, що мають загальні для всіх своїх членів специфічні культурні традиції та культуру. В залежності від переваги *відцентрових* чи *центровідцентрових тенденцій* етнічні

процеси слід розділити дві основні типологічні групи: *етнічне об'єднання і етнічне роз'єднання*, в контексті яких етнічні процеси можуть бути як етноеволюційними, так і еволюційно – трансформаційними. На ці процеси впливає етнопсихологічна амбівалентність, тобто засвоєння цінностей, норм і ідеалів різних культур, що супроводжуються комплексом суб'єктивної кризи етнічної ідентичності.

В світовій етнології – науці, що вивчає становлення етносфери Землі як результату процесів етогенези, прийнято виокремлювати два основних види етнічних процесів: *етноеволюційні і етнотрансформаційні*. Процес називається *етноеволюційним* у тому випадку, коли при зміні окремих компонентів в етносі чи будь – якій групі вони залишаються самими собою, тобто їх етнічна самосвідомість не змінюється; при *етнотрансформаційному* процесі самосвідомість змінюється і етнічна належність людини стає іншою. Етнос є історично сформованою сукупністю людей, які володіють відносно стабільними особливостями культури (у т.ч. мови) і психіки, єдності, що відрізняє її від іншої. В філософсько-антропологічному дискурсі термін “етнос” з'явився на межі XVII-XIX ст. разом з термінами “етнографія” і “етнологія”; використовується для визначення ранньої стадії в історії людства (Л.Морган); аналізу історико-культурних традицій (А.Бастіан), культурних одиниць (Ж.В.Лянуж). На межі XIX – XX ст. близьку до сучасного трактування етнічної термінології дав французький антрополог Ж. Денікер, який вважав під “етнічними групами” “народи”, “нації”, “племена”, які відрізнялися мовою, поведінкою, образом життя; російський етнограф М.Могилевський використовував термін “етнос” для визначення об'єктів етнографічних досліджень. У Франції ще у 1919 р. це питання аналізував Ф.Рено, який запропонував розділяти поняття “етнос” і “великий етнос”; в 1923 р. М.Вебер в доробку “Господарство і суспільство” дав аналіз етнічних спільностей, акцентувавши увагу на суб'єктивній вірі в загальному походженні через подібність фізичного типу, звичаїв людей тощо. На думку С. Широкогорова (1887 – 1939), етнос – це група людей, які говорять на одній мові, мають єдине походження, володіють комплексом звичаїв, традицій. На думку американських вчених Л.Вернера і Л.Срола, етнічний термін може бути застосований до будь – якої людини, яка вважає себе членом групи з певною культурою і який приймає участь у діяльності національної групи. Американським антропологом Р.Нароллом сутність “етнічної групи” трактується в єдиному для всіх членів комплексі ідеальних соціально – культурних моделей. Канадські філософи Р.Бретон і М. Пікард вважають, що особистість з'єднується з етнічною групою “емоційними і символічними зв'язками”. На думку німецького етнолога В.Мюльмана, етнос – це єдність, усвідомлювана людьми; на думку французького вченого М.Піаже, етнос являє собою сукупність фізичних осіб, які колективно і несвідомо приписують собі певні ціннісні характеристики. Суб'єктивізм

прагматичного національного типу відрізняє трактування “етнічної групи”, що визначається американськими вченими Н.Глейзером і Д.Мойніхеном у збірнику “Етнічність. Теорія і практика” (1975). На їх думку, такі фактори як релігія, мова, національне походження мають щось загальне поміж собою, зумовлене тим, що все це є засобом групової мобілізації для досягнення конкретних цілей. Деякі західні спеціалісти роблять акцент на суб’єктивних чинниках. Показова у цьому відношенні позиція соціальних психологів Т.Шібутані і К. Квана, які в доробку “Етнічна стратифікація. Порівняльний підхід” відмічають: етнічні категорії – суб’єктивні, оскільки вони існують тільки в свідомості людей, але вони не суб’єктивні в тому смислі, що людина може розуміти себе як завгодно. В той же час ці категорії об’єктивні, так як вони являються закріпленими віруваннями, які розділяються більшістю людей, і вони суб’єктивні, оскільки існують незалежно від бажання окремих індивідів, так як індивіди об’єднані емоційними зв’язками і намагаються зберегти їх.

В контексті дискурсивного аналізу дефініція етнічної групи, яку визначає Ф. Барт, є не стільки культурна тотожність, яку складають її індивіди, скільки свідомість цієї тотожності. Намагання поєднати суб’єктивні і об’єктивні чинники мають місце в творчості В.Ісаєва, який характеризує „етнісіті” як групу людей, що мають одну культуру. Тенденція об’єднати об’єктивні і суб’єктивні чинники при характеристиці етносу відслідковується у французького філософа Г.Ніколя, а також англійській літературі П. ван ден Берге. В працях західних антропологів акцентується увага на особливій ролі у функціонуванні етнічних спільностей при взаємодії об’єктивних і суб’єктивних чинників. У цьому відношенні показовою є монографія Е.Френсіса “Міжетнічні відносини” (1976), головна ідея якої - фундаментальне значення для теорій етнічних спільностей “релятивного” моменту взаємодії цих спільностей. Велику роль відіграють роботи П.Кушнера, написані на межі 40-х і 50-х р.р., в тому числі монографії “Етнічні території і етнічні межі” (1951), в якій підкреслюється велике значення територіальної взаємодії етнічних спільностей для їх функціонування, а також національної (етнічної) самосвідомості як етнічного критерію. Особливо істотною в цьому відношенні була підготовка багатотомної серії “Народи світу” та стаття С.Токарева “Проблема типології етнічних спільностей (1964, “Вопросы философии”); в статтях М.Чебоксарова і М.Левіна в 50 – 60 р.р. висувається значення етнічної свідомості як ознаки етносу, а також акцентується увага на терміні “етнічні спільноти”. Властиві народам ознаки отримують нову якість; нації відрізняються стійкою спільністю території, економіки і культури, загальною мовою; насамкінець формуються загальні риси національного характеру, більш чітка етнічна самосвідомість.

В.Тішков дає визначення етносу як результату етогенетичної та історико-соціальної еволюції (заперечуючи концепції Гумільова, Бромлея), не як результату усвідомлення етносом свого колективного

„Я” на основі спільності історії, культури, традицій, території та державності (структурні характеристики та когнітивна мотивація Л.Дробіжевої, Г.Солдатової та інших російських етнологів також не є, на думку В.Тішкова, переконливою), а як „спільності на основі культурної самоідентифікації щодо інших спільностей, з якими вона знаходиться у фундаментальних зв'язках” [4, 102], - відмічає І.Кресіна. Етнічність – категорія, що визначає існування культурно відмінних (етнічних) груп і форм ідентичності. В.Тішков визначає етнічну групу як спільноту на основі культурної самоідентифікації по відношенню до інших спільнот, з якими вона знаходиться у фундаментальних зв'язках. Етнонаціональні групи – це особливий різновид етнотериторіальних груп, що являють собою порівняно великі по чисельності, територіально сконцентровані групи, які історично володіли автономією, незалежністю чи входили в склад іншої держави і які сьогодні виступають з вимогами розширення регіональної автономії чи сецесії.

В дискусіях 60-х р.р. ХХ ст. (А.Агаєв, С.Калтахчян, В.Козлов, П.Рогачов, М.Свердлін та ін.) звертається увага на значенні такої ознаки націй, як національна свідомість, а також намагання розглядати націю як національно – етнічні спільноти (М.Джунусов). З кінця 60-х р. ХХ ст. в науковій літературі з'являється тенденція трактувати етноси як біологічні одиниці (Л.Гумільов), який характеризує “етнос як біологічну одиницю, що таксономічно знаходиться нижче виду *populatio*”. В статті “Про поняття етнічної спільноти” та монографії “Динаміка чисельності народів” (1969) відмічається, що основними ознаками цієї спільноти є етнічна самосвідомість, мова, територія, особливості психологічного складу, культура і побут, певна форма соціально-територіальної організації чи намагання створити цю організацію. Разом з тим акцентується увага на культурній специфіці (М. Чебоксаров), спільності походження членів (М.Шелепов) і ендогамій (Ю.Бромлей), розглядається питання про роль територіальних і економічних зв'язків (В.Козлов); звертається увага на те, що етнічними ознаками повинні вважатися ті особливості культури, завдяки яким в даній конкретній ситуації об'єднуються народи або ж вирізняються від інших етносів (К.Чистов); підкреслюється значення для функціонування етносів синхронних і діахронних інформаційних зв'язків (С.Арутюнов, М.Чебоксаров); що етноси являють собою цілісні системи (Ю.Бромлей).

Звертає на себе увагу те, що протягом 90-х років в Україні конституювались як повноправні наукові напрями: **етнофілософія** (В.Андрущенко, С.Грабовський, О.Забужко, В.Коцюбинський, В.Кремень, В.Лісовий, М.Мокляк, Ю.Павленко, Б.Попов, М.Степико, О.Нельга, В.Ігнатів, Л.Шкляр); **етнополітологія** (В. Євтух, О. Картунов, І.Курас, О.Майборода, Л.Нагорна, М.Пінчук, Е.Геллнер, В.Потульницький, Ю.Римаренко, В.Трощинський, О.Маруховська, І.Дзюбко); **етносоціологія** (А.Орлов, Б.Парахонський, В.Скуратівський, В.Черниш,

І.Варзар,); **етнопсихологія** (В.Павленко, Т.Рудницька, М.Шульга, Я.Янів); **етнокультурологія** (С.Вовканич, В.Горський, С.Грабовський, В.Нічик, В.Танчер, І.Дзюба, М.Жулинський, Г.Меднікова); **етнолінгвістика** (Ю.Жлуктенко, В.Русанівський, О.Тараненко, О.Ткаченко); **етноконфліктологія** (В.Бекешкіна, О.Картунов, С.Головаха, Г.Перепелиця, М.Пірен, А.Пойченко); **етноетика** (В.Пазенок, М.Попович); **етнодемографія** (С.Пирожков, І. Прибиткова); **постмодерністська культура** (Г.Меднікова). Питанням соціокультурного розвитку національних меншин присвячені розвідки таких авторів, як В.Євтуха, Б.Чирко, І.Кураса, Л.Соханя, Я.Дашкевича, Є.Головахи, Н.Паніної, А.Шлепакова, І.Попова, А.Леонової, В.Ребкала, М.Обушного, О.Майбороди, О.Антонюка, О.Беренштейна, О.Данильченка, О.Ануфрієва, Н.Надолішнього, В.Скуратівського, Ф.Рудича, В.Наулка, Д.Лопаєвої (Дзюбка).

Характерні риси українського народу у різні історичні періоди аналізували Я.Дашкевич, Д.Дорошенко, В.Жмир, Я.Ісаєвич, С.Ситник, П.Скрипка, М.Хаген, Т.Чайка; **теорії нації** - С. Атамуратов, П.Демчук, Є. Поздняков, Г.Приходько, Ю.Римаренко, М.Руткевич, В.Тішков; **проблеми національної самосвідомості** українського народу - О.Бочковський, В.Липинський, Ю.Липа, М.Міхновський, І.Огієнко, В.Старасольський, П.Юркевич; **проблеми світогляду особистості** - М.Обушний, О.Погорелов, М.Попович; **розкриття національного характеру** українського народу - П.Ігнатенко, К.Гуслистый, М.Гримич; **роль самосвідомості в онтогенезі і націогенезі** - Ю.Бромлей, Я. Грицак, В. Євтух, В.Козлов, М. Крюков, Ф.Медвідь, О.Нельга, Н.Шульга; **етнонаціональні процеси** в умовах поліетнічного суспільства - В.Наулко, О.Майборода, В.Малахов, Ю.Козлов, А.Скворцов, О.Мельников; **проблеми ідентичності** – О.Майборода, В.Піддубний; **проблеми національної культури** – А.Бичко, І.Бичко, О.Майборода, С.Грабовський, Л.Шкляр, А.Шевченко; **проблеми етнодуховної культури** – В.Скуратівський, М.Шульга, І.Варзар, О.Майборода, Л.Шкляр. **В класичному контексті** проблеми етнонаціонального буття розглядали В.Антонович, Ю.Бачинський, О.Бочковський, В.Винниченко, М.Грушевський, Д.Донцов, М.Драгоманов, О.Кістяківський, М.Костомаров, В.Кубійович, П.Куліш, В.Кучабський, Ю.Липа, В.Липинський, І.Лисняк-Рудницький, В.Старосольський, Г.Сковорода, І.Франко, Д.Чижевський, В.Янів, М.Яворський, М.Максимович, М.Міхновський, І.Огієнко, С.Томашівський, М.Шлемкевич. **В російській філософії** – М.Бердяєв, Л.Гумільов, В.Соловйов, Н.Капустін, Є.Васечко, Ю.Черва, Г.Старовойтова, Л.Дробижева, О.Болдирєв, Ю.Бромлей, І.Дубов.

Автор спирається у своєму дослідженні на антропологічну школу – В.Андрущенко, В.Табачковського, А.Бичко, С.Кримського, Г.Волинка, І.Бондарчук, М.Поповича. М.Култаєвої; управлінської антропології – В.Беха, М.Лукашевича, М.Михальченка; теорії соціальних змін –

І.Предборської. В етнополітичній антропологічній літературі досить поширений погляд на націю як етнокультурну спільноту. Самі етноси включають субетноси і етнографічні групи етносів, пов'язані загальними рисами і самостійністю, являючи собою макроекономічні чи мегаетнічні утворення (Ю.Бромлей, М.Чебоксаров). Етноси розглядаються як динамічні системи та процеси; етнічні процеси розділяються на 1) *етнотрансформаційні* і 2) *етноеволюційні* (Ю.Бромлей). Серед *етнооб'єднуючих процесів* виокремлюються процеси: консолідації (В.Гарданов, Є.Долгих), яка розпадається на міжетнічну і внутрішню – етнічну (Ю.Бромлей); асиміляції (В.Козлов, І.Гуревич); міжетнічної інтеграції (Ю.Бромлей, В.Козлов); міжетнічної міксації. В *етнорозподільних* процесах виокремлюють: парціацію; сепарацію (М.Пучков); дисперсизацію (Ю.Бромлей). **При етнічній парціації** єдиний етнос ділиться на декілька більш чи менш рівних частин; при чому ні один із нових етносів не ототожнює себе повністю зі старим етносом. **Під етнічною сепарацією** розуміються випадки, коли від будь-якого невеликого народу відокремлюється його невелика частина, яка з часом перетворюється на самостійний етнос. Якщо при етнічній парціації висхідний етнос фактично своє існування зводить нанівець, то при етнічній сепарації він зберігається. **При етнічній дисперсизації** відокремлюються окремі частини, які складають не етноси, а лише етнічні групи [5, 211].

В контексті аналізу етнокультурних процесів форми етнічного об'єднання різноманітні. Філософська антропологія виокремлює п'ять основних форм цього процесу: **етнічна фузія, етнічна консолідація, етнічна асиміляція, міжетнічна інтеграція, етногенетична міксація. Першою формою цього процесу є етнічна фузія**, під якою розуміється злиття декількох самостійних етносів, близьких згідно мовленнєвих і культурних процесів у великий ЕТНОС [6, 7]. Чим вищим є рівень розвитку країни і тіснішими взаємозв'язки між її частинами, тим швидше відбувається етнічна фузія. Істотними для етнічної фузії є процеси, що протікають в мовленнєвій, релігійній і расовій близькості груп, що приймають участь в цьому етнонаціональному процесі. **Друга форма етнічного об'єднання – етнічна консолідація**, що характеризується внутрішнім згуртуванням етносу в процесі подолання відмінностей між локальними групами. Цей процес характерний для переважної більшості великих і середніх етнічних спільнот, із яких формуються нові народи і нації. **Етнічна фузія і етнічна консолідація – два процеси, що тісно переплітаються між собою**, тоді як з часом етнічна фузія переходить у етнічну консолідацію, але незважаючи на діалектичний та синергетичний зв'язок цих процесів, сутність їх різна. Якщо перший з них (етнічна фузія) є етнотрансформаційним процесом і веде до зміни етнічної самосвідомості, то другий процес (етнічна консолідація) – етноеволюційний і до зміни самосвідомості не веде.

Третя форма етнічного об'єднання – етнічна асиміляція – широко розповсюджена в економічно розвинутих країнах, і перш за все, там, де багато іммігрантів. Вона характеризується розчиненням раніше самостійного етносу або його частини в середовищі іншого, більш великого етносу [7, 111]. Етнічна асиміляція – тип етнічних процесів, що являє собою взаємодію двох етносів, в результаті чого один із них поглинається іншим і втрачає етнічну ідентичність; може відбуватися як природним, так і насильницьким шляхом. Асиміляція буде для однієї сторони (асимілюючим) етнотрансформаційним процесом, оскільки у неї змінюється етнічна самосвідомість, а для іншої етнічна асиміляція буде процесом етнотрансформаційним, так як самосвідомість цього етносу залишається незмінною. Етнічна асиміляція охоплює різноманітні групи населення, як національних меншин, так і іммігрантів. В останньому випадку темпи асиміляції залежать від багатьох факторів: близькості мови, культури іммігрантів і корінних народів, ступеня національної згуртованості іммігрантів, збереження ними політичних і культурних зв'язків зі своєю батьківщиною; характеру розселення в країні, в якій вони проживають (змішане чи компактне розселення), расових відмінностей, відношення правлячих верств країни до тих чи інших груп іммігрантів. Як свідчить аналіз, розрізняють **природну і насильницьку етнічну асиміляцію**. Перша відбувається в процесі комунікації етносів і зумовлена соціально – економічним розвитком тієї чи іншої країни. Насильницька асиміляція має місце в тих країнах, де етноси нерівноправні. Вона є результатом радикальної асиміляторської політики політичної еліти титульного етносу, що дає найменування тому чи іншому національно - державному утворенню. Народ складається на основі одного або кількох етносів, а також, як правило, багатьох етнотрансформованих та етнокомпактних груп. Це американський народ, французький народ, бельгійський народ, швейцарський народ, російський народ, китайський народ тощо [8, 13]. Кожному народоутворюючому суб'єкту притаманний щонайменше **білінгвізм** (крім, зрозуміло, великих компактних мас етносуб'єктів, який складає значно переважаючу більшість народу). **Четвертою формою етнооб'єднуючих процесів є міжетнічна інтеграція** як такий процес зближення етносів автохтонів за кількісним складом етнотрансформованих та етнокомпактних груп, який підпорядкований створенню єдиної для всіх них політичної держави - нації як політичного утворення. **Міжетнічна інтеграція** відбувається як органічне з'єднання етносів тому, що їй передують досить тривалим за історичним часом та близько сусідським у географічному просторі співіснуванням етносів на засадах переважаючої етнічної взаємосимпатії або принаймі відсутності історично вкоріненої, перманентної міжетнічної ворожнечі між націями, яких сьогодні в сучасному світі більше 6 тисяч етнонацій, а націй-держав – більше 200, що поглиблює проблеми міжсуб'єктивних відносин [9, 8]. **П'ята форма етнооб'єднуючих процесів - етногенетична міксація**, в результаті

якої новий етнос утворюється шляхом злиття народів, не пов'язаних близькістю. Іноді цей процес продовжує міжетнічну інтеграцію, але має етнотрансформаційний, а не етноеволюційний процес. Після закінчення формування нового етносу етногенетична міксація може перейти в етнічну консолідацію. Процеси етногенетичної міксації найбільш властиві Латинській Америці, але в минулому вони мали місце і в інших регіонах планети. Етногенетичною міксацією слід називати формування башкирського етносу, який утворився як із тюркських, так із фінно-угорських груп, включаючи в себе як монголоїдні, так і європеїдні елементи.

Слід відмітити, що з огляду на вітчизняну етнокультурну і релігійну специфіку та історичну традицію, окремі етнічні спільноти України, зокрема цигани, групи іммігрантів з деяких мусульманських країн, віддають перевагу сегрегаційній стратегії акультурації. Що ж до асиміляційної стратегії акультурації, то в Україні її можна спостерігати лише на індивідуальному рівні. Певно, будь-яка стратегія акультурації, якщо вона обирається людиною чи групою індивідів добровільно, має право на існування, хоча в політичних суспільствах не буває цілком добровільних стратегій акультурації, що здійснюється за моделями асиміляції, маргіналізації і сегрегації. Такі моделі переважно є наслідками деформаційного розвитку міжетнічних відносин. Найбільш адекватною потребою регулювання міжетнічних відносин в Україні, забезпечення специфічних етнокультурних інтересів різних етнічних спільнот, усунення чинників міжетнічної напруженості й конфліктів, реалізації європейського вибору Української держави є інтеграційна стратегія акультурації, яка покликана справити стабілізуючий вплив на етнокультурний ренесанс, що його нині переживає Україна і який за різких соціальних обставин може відігравати як функціональну, так і дисфункціональну роль [10, 240-248].

Аналіз природи етнічності виокремлює два підходи: 1) етнічність первинна; 2) етнічність ситуативна. В даному випадку утверджується, що етнічність є первинною характеристикою людського буття, але функції етнічності залежать від потреб, що виникають в певних макро - і мікроситуаціях. Самототожність людини проходить чотири стадії: а) виникнення емпатії по відношенню до етнічної групи; б) становлення ситуаційної ідентичності на основі емпатії; в) усвідомлення ситуаційної ідентичності і формування надситуаційної ідентичності (тобто виникнення зв'язків цінностей етносу); г) прийняття усвідомленої стійкості ідентичності в якості особистісної етнічної ідентичності. Таким чином, виникає етнічність особистості як риса, а основним фактором етнічної самоідентифікації є статус етноса. Структура етностатусу як частини соціального статусу складається з: а) об'єктивних факторів; б) феноменів етнічної самосвідомості; в) самооцінки нації в цілому і груп всередині етносу; г) оцінки етносів, що контактують. Ступінь

самоідентифікації людей зі своєю етнічною групою слід оцінювати через вимірювання збереження культури і внутрішньої згуртованості (збереження мови і відношення до неї, знання народних звичаїв тощо; формування буття в контексті екологічних реалій) [11, 73] - як відмічають М.Кисельов, Ф.Канак. В контексті антропологічного аналізу етнонаціональних процесів слід проаналізувати їх динаміку та пояснити **природу етнічності**: самоідентифікація нації може бути визначена як *етноцентрична, національно-інтернаціоналістична, індиферентна*. Висока самоідентифікація (вона зростає внаслідок пропогандистських зусиль щодо розвитку будь-яких ксенофобій, поділу націй на "корінні" і "некорінні" тощо) може призвести до розвитку шовінізму, расизму, націоналізму як ідеологій, що направлені на підкорення одних націй іншими. Релігія, будучи феноменом культури, в певній мірі "знімає" етнічний момент, ціннісно орієнтуючи людей на єдиного творця.

В антропологічних дослідженнях етнонаціонального буття людини сьогодні виявляються три основних концепції: 1. **Культурного релятивізму**, в контексті якого всі культури розглядаються в цілому як рівні по значимості і цінності. Ідеї культурного релятивізму знайшли своє відтворення в працях таких філософів, як М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, П.Сорокін, Ф.Боас, М.Мід, Р. Бенедікт та ін., які вважали, що кожна культура має свій "фокус", біля якого зібрані всі її елементи. Будь-яка культура може бути зрозумілою тільки в її адекватному контексті і тільки тоді, коли вона розглядається в її цілісності. 2. Тенденція **абсолютизму**, яка передбачає крос-культурний аналіз психологічних феноменів як однаково властивих етнічним спільностям поза залежністю від рівня розвитку, в результаті чого робиться висновок, що представники одного етносу більш інтелектуальні, чи більш депресивні, чим інші, тому існують відмінності між ними, а отже, і перевага одних народів над іншими. 3. Тенденція **універсалізму**, яка передбачає, що базові психологічні феномени є загальними для всіх, в контексті яких фіксуються властиві даній культурі найбільш загальні уявлення про місце людини в контексті культурного буття [12, 8]. Етнонаціональне буття людини є складноорганізованою, ієрархічно побудованою та енергійно самоконцентрованою системою. Суперечливість цієї системи виявляється у тому, що вона є єдиною і множинною, перервною і неперервною, скінченною та нескінченною, такою, що набуває просторово-часових співвідношень. Однією із форм буття є світ людського буття (географічне середовище, техніка, матеріальне виробництво, суспільство з його підструктурами, буття особистості, світ духовності – суспільної та індивідуальної свідомості); різні прояви буття: реальність, дійсність, існування, суще, сутність (наявне буття, в-собі-буття, буття-для-іншого, для-себе-буття). Буття набуває характеристики суперечливої єдності процесів ентропії (хаосу, невпорядкованості) та самоорганізації [13, 22-33]. З одного боку, будь-яка система має тенденцію до руйнування, збільшення власної

невпорядкованості, з іншого – через неспорядкованість і мінливість відбувається рух у напрямі гнучкіших і складніших форм самоорганізації суспільства в контексті теорії соціальної зміни, - як відмічає І.Предборська [14, 22].

Дискурсивний аналіз етнонаціональних процесів вимагає адекватного пізнання сутності **етнонаціонального буття** людини як певного роду діяльності, в межах якої формується відповідний тип ставлення до світу, налаштування на феноменолого-онтолого-герменевтичну визначеність вселюдських цінностей як базових. Ціннісну свідомість необхідно розуміти і як особливого роду реальність, структура та умови якої мають корелятивний характер стосовно суб'єктивної активності людини і не терплять з її боку сваволі [15, 39-40]. Етнокультурні процеси являють собою "універсальну сутність", яка тотально опосередковує всю ціннісну життєдіяльність людини і суспільства, буття і свідомості, що є структурою таємничої сутності людини та її існування в суперечливому і глобалізованому світі. Можливість автентичної експлікації етнокультурних цінностей у безпосередній досвід індивіда - це забезпечення умов самореалізації людини в контексті аксіологічної парадигми практичного розуму [16, 88]. Серед проблем, які є основним змістом антропологічного знання, О.Кульчицький називає **онтологію**. Вона, на думку вченого, у своїй настанові на тотальність і розкриття сутності „буття як такого” охоплює як психічну ділянку, так і всі „форми буття”. Канву онтологічної проблематики буття складають запитання: Що насправді існує? Що таке справжнє буття? Що таке дух, матерія? Саме ці запитання спрямовані на розкриття характеру існуючого сутнісного буття. Як зазначає О. Кульчицький, „визначення сутності існуючого невіддільне від способу існування цієї сутності” [17, 100]. Все це належить до ділянки знання про буття – онтологію. Філософська антропологія ставить своїм завданням з допомогою нового наукового знання відновити цілісний образ людини, щоб надати антропологічним дослідженням конкретно-наукового характеру, який неможливо зрозуміти без аналізу нових процесів в етнокультурному бутті – акультурації.

Під освоєнням нової культури (**аккультурацією**) розуміються зміни, які відбуваються в результаті тривалого безпосереднього контакту представників різних культур. Як соціально-культурний і антропологічний феномен, акультурація може відбуватися в самих різних соціальних, культурних і політичних контекстах; цей процес зачіпає як окремі групи, так і окремих людей. Групи, що засвоюють чужу культуру, розрізняються згідно трьох параметрів: *мобільності, стабільності і ступеня свободи вибору* [18]. **Етнічна акультурація** визначається як процес культурної зміни, в якому відбувається довготривалий контакт між двома або декількома відмінними етнічними групами, внаслідок якого втрачаються культурні риси одних груп або запозичуються іншими [19, 29-30]. Існують

наступні підходи, що розширюють наше уявлення про акультурацію: перший пов'язаний з теоріями соціальної ідентифікації, приділяючи основну увагу сприйняттю себе і оточуючих, включаючи обробку інформації про власну групу та інші групи; другий розвивається в контексті культурної адаптації, який приділяє основну увагу міжкультурним контактам і процесам, пов'язаними з культурно-специфічними навичками, які необхідні для того, щоб вижити в новому оточенні; третій пов'язаний з психологічними моделями „культурного шоку” і стресу, що визначається кризою соціальної ідентичності (етнічної і громадянської), і застосовується для вивчення переміщення в іншу культуру і адаптації до неї.

Результатом **крос-культурних** досліджень є виділення *донорської та реципієнтної* групи в культурному середовищі: домінуюча спільнота примусово спричинює „**прямі культурні зміни**” підлеглої спільноти, реципієнтна культура відбирає елементи культури в „культурному фокусі”, відкидаючи або **синкретизуючи їх. Моделі акультурації** – це такі показники акультурації на психологічному рівні, що включають **позитивну етнічну ідентичність** та етнічну толерантність. Як відмічає **Меднікова Г.С.** „Переломний стан сучасного динамічного суспільства, в якому відбувається зміна культурних парадигм, світоглядно-смысловиттєвих орієнтирів, поглиблює проблемність людського буття, змінює мислення, стиль, образ і форми особистісного життя, вимагає високих адаптивних властивостей людини” [20, 1]. **Дж. Беррі** виокремлює наступні **моделі акультурації**: 1) *інтеграції* відповідає позитивна етнічна толерантність; 2) *сегрегації* – позитивна етнічна ідентичність і толерантність; 3) *маргіналізації* – негативна етнічна та інтолерантність. Дж. Беррі аналізує наступні варіанти **стратегії акультурації**: 1) *асиміляцію*, за яким емігрант повністю ідентифікується з новою культурою і відкидає культуру етнічної меншості, до якої належить; 2) *сепарацію*, за якою представники етнічної меншини відкидають культуру більшості і зберігають свої етнічні особливості; 3) *інтеграцію*, за якою представник етнічної меншини ідентифікується як зі старою, так із новою культурою; 4) *асиміляцію з домінуючою культурою*, що вважається кращим варіантом акультурація [21, 211].

Висновки

1. Філософсько-антропологічний аналіз сучасних етнокультурних процесів базується на результатах археологічних, етнологічних, етнографічних, лінгвістичних, соціологічних, психологічних, психофізіологічних, крос-культурних дослідженнях; дискурсомисленні проблем людини в етнонаціональному бутті в контексті з культурними, традиційними, релігійними орієнтирами, побутоонтологічними потребами та інтересами; поведінськими еталонами тощо. Вивчення етнокультурознавчих проблем зумовлене ще й тим, що у такий спосіб можливо адекватно дослідити саме етнокультурне буття, зокрема життя етнічних спільнот, зумовлене й регламентоване етнокультурною, тобто

сукупністю цінностей, традицій, ідей, уявлень, ідеологем та міфологем національно-культурного буття [22].

2. Етнокультурне буття людини можна визначити як духовно-практичний спосіб самоорганізації людського життя, спрямований на осмислення, збереження та розвиток людини й суспільства і виражений в результатах діяльності. Так, при аналізі окремих сторін етнокультурного буття людини можливе акцентування уваги на діяльнісному, ціннісному, інформаційному та інших аспектах буття, що постає надіндивідуальним утворенням, системою певних сенсів буття, сутність яких полягає в збереженні індивідуально-неповторного існування в системі конкретного інформаційно-культурного простору. Коли культура існування особистості в системі етнонаціонального буття є іманентним способом буття людини, в ній створюються умови для індивідуального розвитку та самореалізації людини. Це забезпечує виявлення екзистенціальної сутності етнокультурного буття, в якому виявляється антропогенний характер етнонаціональної культури і плюральність спів-буття її унікальних форм.

3. Нові форми ідентичності пов'язані з новою етнокультурною та соціально-політичною реальністю у країнах СНД. Так, структура ідентичностей постійних мігрантів росіян ґрунтується на збільшенні культурної та психологічної дистанції з республікою проживання і „титульним” етносом і на зменшенні культурної та психологічної дистанції з Росією та росіянами. Структури ідентичностей ґрунтуються на зменшенні культурної і психологічної дистанції з „титульним” етносом та країною проживання і на збільшенні психологічної віддаленості від Росії та росіян. Це є проявом нової функції соціально-перцептивного образу культурної дистанції – функції конструювання нових самоідентифікацій у процесі адаптації до змін соціокультурного контексту. Звідси – надзвичайна роль психологічних механізмів „наближення – віддалення” культурних дистанцій, за допомогою яких групова та індивідуальна свідомість визначає своє місце в культурно-інформаційному просторі.

Перспективи подальших досліджень: аналіз філософсько-антропологічної методології культури етнонаціонального буття.

Джерела

1. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: Монографія. – К.: Благодійна організація “Центр практичної філософії”, Національна академія України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. – 2000. – 304 с.

2. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

3. Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент. – М.: Дело, 2005. – 472 с.

4. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): Монографія. – К.: Вища школа, 1998. – 332 с.
5. Налчаджян А.А. Этнопсихология. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.
6. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: ТанDEM, 1997. – 368 с.
7. Казначеев В.П. Феномен человека: космические и земные истоки. – Новосибирск: Новосиб. книжное изд-во, 1991. – 128 с.
8. Абдулатипов Р.Г. Этнополитология. – СПб: Питер, 2004. – 313 с.
9. Каган М.С. Мир общения: Проблемы межсубъективных отношений. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
10. Трощинський Володимир. Інтегральна модель державної етнополітики: концептуальні засади, можливості застосування в Україні // Вісник УАДУ при Президентіві України. – 2002. - №3. – С. 240-248.
11. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – Київ: ТанDEM, 2000. – 320 с.
12. Гелнер Э. Нации и национализм. – М.: Прогресс, 1991. – 493 с.
13. Табачковський В.Г. Світоглядно-антропологічні колізії процесу глобалізації / Культура в умовах глобалізації: Збірник наукових статей. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 22-33.
14. Предборська І.М. Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз / Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03-К.: КНУ, 1993.-23 с.
15. Давидович В.Е. В зеркале философии. – Ростов н/Дону: Феникс, 1997. – 445с.
16. Івоненко С.О. Аксиологія практичного розуму. – К.: Український центр духовної культури. – 2000. – 184 с.
17. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. - Мюнхен, Львів. - 1995.- С.100
18. Табачковський Віталій. Людина – Екзистенція – Історія. – К.: 1996. – 79 с.
19. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
20. Меднікова Г.С. Ціннісно-адаптаційний потенціал мистецтва постмодерну в аспекті некласичної естетики: Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: 2005. – 36 с.
21. Berry J.W. Psychology of acculturation // J.Berman (Ed.) Cross-Cultural Perspectives. – Lincoln, 1990; Berry J.W. Immigration, Acculturation and Adaptation, 1996/ - p. 211.
22. Воронкова В.Г. Філософія. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. - 464с.

Стаття надійшла 16.05.2007 р.